

Dopis č. 3 (60)

Praha, 6. 3. 1980

Milý příteli,

je příznačné, že mezi otázkami a navrženými tématy, o nichž bys rád v mých dopisech četl, se nevyskytlo v poslední době jméno Tomáše G. Masaryka, na kterého budeme zítra vzpomínat u příležitosti 130. výročí jeho narození. Nepíšu to vůbec jako výtku, ba ani jako povzdech. Je to prostý důsledek toho, že jméno Masarykovo bylo vytlačeno z veřejného života, jeho knihy byly vyřazeny z veřejných knihoven, jeho myšlenky už téměř nikdo nezná. Kde by se mladí lidé měli s Masarykem setkat?

Kdyby bylo zapotřebí pořídit soupis dokladů o inferioritě vládnoucí oficiální kultury a režimu vůbec, muselo by být na jednom z prvních míst uváděno systematické potlačování všech pokusů nejen na Masaryka navázat, ale dokonce i jen o něm informovat. Bohužel je nutno k tomu dodat, že Masaryk a jeho dílo to neměli v této společnosti nikdy snadné. Když se Masaryk se svou rodinou přestěhoval v dvaosmdesátém do Prahy, byl v české společnosti dlouho cizím tělesem. Získal sice brzo kroužek příznivců a přívrženců, ale většinou českou společnost dráždil. Ne snad tím, co skutečně dělal a říkal, ale především tím, jak byl nesprávně a falešně chápán a interpretován. Masaryk šel tehdy ze zápasu do zápasu; když na to později v rozhovorech s Karlem Čapkem vzpomíná, prohlašuje: „Nejčastěji jsem musel čelit lidem, kteří nevěděli, co říkám.“ Tehdy však bylo poměrně snadné si jít Masaryka poslechnout nebo si přečíst nějakou jeho knížku. A přece to lidé málokdy udělali. A pak, když přišlo velké národní vítězství a když se dostalo maximální satisfakce i Masarykovi osobně, bylo jeho skutečné dílo zase zakrýváno a překřičeno hesly a frázemi, oficiálními oslavami a „tatičkováním“. Neudělal to tenhle národ dnešním umlčovatelům a likvidátorům masarykovského odkazu příliš snadným?

Naše národní budoucnost stojí a padá s tím, jak budeme umět podniknout něco podstatného s kulturním a duchovním dědictvím, bez něhož nelze dospět k obrodě národní společnosti. Svědčí o naivitě a nedomyšlenosti, domnívají-li se lidé, že nás ze všeho nejvíc tíží podlomená politická suverenita, nedemokratický politický režim, reglementace kulturního života a vůbec potlačování lidských a občanských práv. Takové situace se vyskytují v dějinách většiny národních společností. Skutečné účinky nepříznivých vnějších i vnitřních tlaků, intervencí a represí jsou velikou měrou závislé na povaze toho, jak na ně národní společnost reaguje. Zkušenost ukazuje, že národní rezistence je tím větší, čím pozitivněji jsou zakotveny její základy, tj. čím víc je založena na pozitivních hodnotách, uložených v národních dějinách a v národní tradici. Toho jsou si vůdčí osobnosti národního života dobře vědomy a v situaci ohrožení se vracejí k duchovnímu a kulturnímu pokladu národa. Nejde ovšem o hledání útěchy v minulosti, nejde o to, líčením slavných dob zastírat přítomnou malost a upadlost. Z minulosti je nutno pečlivě vybírat to, co je, co může a musí být dodnes živé a co pro nás dnes může představovat orientační bod, kvalitu, úroveň, měřítko. A tady právě mnoho záleží na tom, kdo a jak vybírá.

Masaryk nám právě dnes může velice pomoci v našem úsilí o orientaci v dnešním světě a v konkrétní národní situaci. Vždyť my dnes stojíme podobně jako naši dědové a pradědové v minulém století před životní otázkou našeho národa. V čem na ně můžeme navazovat a v čem musíme jejich zásady odmítnout? Kdo se dnes těmito otázkami u nás zabývá? A protože se jimi

nezabýváme, necítíme vůbec potřebu se radit ve svém přemýšlení ani s Masarykem a nemáme potřebu uvažovat o tom, co z jeho myšlenek a z jeho programu přijmout a držet a co naopak je nutno vidět jako dobově podmíněné, dnes už neplatné a neužitečné.

Vezměme třeba myšlenky takového Palackého, který již ve své době viděl s kritickým odstupem „ústřední moc státní již skoro, jak se zdá, do nezměrnosti stupňovanou“ a upozorňoval na to, jak tato skutečnost „podle věčného přirozeného zákona polaroty také již v jsoucnost probudila moc protivnou ještě silnější, totiž moc veřejného mínění“. Palacký byl přesvědčen, že tato moc veřejného mínění se v budoucnosti projeví jako silnější než ústřední moc státní, a že k tomuto vývoji přispívají „další pokroky civilizace“. Zvláštní úlohu v tom podle něho má sehrát „nový mohutný činitel dějství světového, princip národnosti, aby byl protiváhou proti zjednotěující moci centralizace“; podle Palackého se tento princip „začíná vyvíjeti ... z lůna veřejného mínění“. Palacký vyslovuje tyto své názory v pamětním spise, napsaném hraběti Bedřichu Deymovi (1846), tedy ještě před významnými událostmi z roku 1848; a na závěr svého psaní připomíná, že „samostatné další trvání a živý další vývoj feudálního tělesa stavovského vůči těmto novodobým mocnostem“ se mu jeví „naprosto nemožným, že tedy čeští stavové, chtějí-li vůbec dospěti k trvalé platnosti, musejí se opřít o některý z oněch tří principů, totiž buď o ústřední moc státní proti veřejnému mínění, nebo o toto proti oné, nebo o zásadu národnosti, která proti těmto oběma pólům se podává jako jaksi indiferentní“. (*Fr. Palackého Spisy drobné*, díl I., Praha 1898, str. 6.)

Palacký se tu vyjadřuje s jistou opatrností a s ohledem na to, že píše feudálovi; dost na tom, že nesmlouvavě prohlašuje své přesvědčení, „že feudálním stavům všech podmínek k dalšímu trvání za naší doby se nedostává a vždycky nedostávat bude, a že tudy každý pokus udržeti je ve staré podobě nebo na novo uvésti v život musí rozbítí se o nemožnost“ (str. 5). Je na nás, abychom si domyslili, co všechno náleží pod označení „moc veřejného mínění“. Jistě neměl na mysli rolnictvo a ještě slabé dělnictvo, ale určitě buržoazii. A to tu část buržoazie, která se dostává do ostrého protikladu k centralizované státní moci (neboť byla také buržoazie, která v rozsáhlé míře kolaborovala se státní mocí a opírala se o ni). Navenek na sebe tento protiklad bral podobu politického střetu mezi feudálním absolutismem a mezi demokratismem měšťanů (a možná ještě spíše liberalismem měšťanů). Palacký velmi přesně viděl, jakou obrovskou mocí se stává národní uvědomění a jakým se stává nepřítelem feudálů a feudálního státu zejména tam, kde národ je ovládán panovníkem a šlechtou, která mu je právě národně cizí; zároveň však neméně přesně viděl onu „jakousi diferenciaci“ národního principu, jak pokud jde o politickou formu střetu, tak pokud jde o samu podstatu společenského řádu a jeho rozpornost.

Upozornění, že je tu možnost opřít se politicky o jeden ze tří principů, totiž buď o stát, nebo o národ, nebo o veřejné mínění, neplatí jen pro české stavy, které měl v uvedeném dopise Palacký přednostně na mysli, nýbrž také pro měšťanstvo – a *mutatis mutandis* i pro postburžoazní společnost (kterou samozřejmě nebudeme redukovat na proletariát nebo dělnickou třídu). Také dnes jsme totiž svědky „nezměrně stupňované“ centralizované státní moci, která zůstává v rukou značně úzké politicky privilegované vrstvy, proti níž se zvedá zatím slabé, po desetiletí potlačované a podvrácené i zneškodňované veřejné mínění. V jedné věci došlo k podstatné změně: národ získal formální politickou samostatnost a zabezpečil ji dokonce odsunem obrovské národnostní „menšiny“; obojího dosáhl v důsledku války, která po dvakrát zasáhla nejen celý evropský kontinent, ale takřka celý svět, a v níž v obou

případech nebyl v podstatě aktivním subjektem, nýbrž převážně pasivním objektem válečných událostí (neboť zahraniční vojáci, ať už na kterékoli frontě, nemohou být považováni za sám bojující národ). Tak se potvrdilo, že „zásada národnosti“, ačkoliv nepochybně „mohutný činitel dějství světového“, prokázala se jako indiferentní v zápase se stupňovanou centralizací státní moci a mezi demokraticky orientovaným „veřejným míněním“.

Masaryk se hodně učil u Palackého a navazoval na něho. Proto si všiml, že „Palacký ... po roce 1848 dobře postihl, jak pro sebe musíme využívat všech vymožeností moderního pokroku reálního, avšak strana jeho ani strana mladočeská toho dosti nedovedly. Přestává se téměř jediné na hlásání státoprávního posledního cíle“ (tím se rozumí národní osvobození a znovuvytvoření vlastního, tj. národního státu). A Masaryk se dovolává Palackého, když zdůrazňuje: „... nestačí ustavičné vlastenecké kázání, o to běží, aby programu vlasteneckému vtělen byl plnější obsah moderní práce pokrokové. Či pověděl Palacký pouhou frází, řka, že zakrsá a zhyne každý národ, a tedy i náš neochranně, jestliže si v době parostrojů a parochodů neosvojí všechny pokroky vzdělanosti a osvěty – pověděl Palacký pouhou frází, řka, že je *životní otázkou* národu našeho, jestliže budeme pokračovat v moderní vzdělanosti?“

Tomu by ovšem stále ještě bylo možno rozumět tak, že sice národ je hodnotou nejvyšší, ale že prostředkem k sebeuplatnění mu je všestranný pokrok a nutné k tomu vzdělání. Ale Masaryk převrací pořadí hodnot: vytyčuje otázku, v čem spočívá „pravý život národní“. Je dalek toho, vidět cíl národního života v dosažení a upevnění státní samostatnosti, i když se samo sebou rozumí, že politické strany „musí za svůj konečný cíl prohlašovat státní právo, rozuměj politickou samostatnost“. (Tady vidíme, jak Masaryk rozlišuje: pro politické strany je konečným cílem politická samostatnost, ale pro národ se politickou samostatností jeho cíle zdaleka nevyčerpávají.) „Samostatnost neudrží a nespasí žádného národa, národ si musí udržet samostatnost – spasí nás mravnost a vzdělanost; i politická samostatnost je jen prostředkem pravého života národního – pozbyli jsme jí, když jsme přestali jako národ mravně žít. U nás i politická strana vedle svého užšího programu politického musí stát na pevném základě širokého programu kulturního. To u národa menšího, i kdyby byl politicky samostatný, ani jinak být nemůže, nemá-li i ta politická samostatnost být jen pro forma a politický prostředek mocnějšího souseda.“ (*Česká otázka*, 1894, kap. 75.) Masaryk dále konstatuje, „že se ztratilo a ztrácí vědomí našich obrodních ideálů. Kollár, Palacký, Havlíček budovali je na základech humanitní filosofie – potomkové ztráceli a ztratili ten základ“. Právě v tom je nutná náprava. „Mezi ideály, pro něž nejlepší muži naši a všech národů mužové žili, pracovali a trpěli, a mezi naším národnostním úsilím nesmí být časového rozdílu, národnost bez těchto ideálů je nemyslitelná, a jak právě naše obrození nám dokazuje, neudržitelná. Palacký to v citované řeči svatoborské docela dobře řekl – byli jsme velicí, když jsme se nesli za svými velikými cíly a ideály, klesali jsme, když jsme se těch ideálů vzdali.“ (Tamtéž.)

Je obrovskou zásluhou Masarykovou, že otázku národa a národního programu postavil právě takto. A právě na takto postavenou otázku máme a musíme dnes přinést odpověď. Masaryk zdůrazňuje nutnost celkového národního programu, který nejenže nelze redukovat na program politický, ale který naopak politické cíle a politické postupy chápe jenom za prostředky pravého národního života, vedle nichž jsou i prostředky jiné a nejednou důležitější. „Politiku pokládám za velmi důležitou, ale nikoli pro národ za hlavní a přední: hlavní a přední péče naše musí být o politiku vnitřní, o mravní a osvětový pokrok společnosti. Naše politika

jen na tomto širším základě kulturního programu může být úspěšná.“ (Doslov k *České otázce*.) „Naše obrození se dovrší teprve, když se domůžeme své správy v jisté formě politické samostatnosti, neboť nejsme a nebudeme cele svými, pokud si nebudeme pány a správci. Avšak dosažení tohoto cíle stává se pořád těžším a nebude snadnější, i kdybychom plně samostatnosti politické dosáhli, neboť o to běží, i politické samostatnosti využít k své samobytnosti a k duchovní samostatnosti, a té ani politická samostatnost sama nám nezaručuje. Život státní a politický je jen skrovnější část života duchovního.“ (Tamtéž, kap. 46.)

Jestliže se sám Masaryk v doslovu k *České otázce* s ohledem na to, že ve srovnání se začátky obrození „svět od této doby má tvářnost docela jinou“, kriticky pozastavuje: „stačí náš pracovní program, jak jmenovitě od Dobrovského, Kollára, Jungmanna, Havlíčka, Palackého nám byl vypracován v době starší a rozdílné a pro tu dobu? Nepotřebuje doplnění? Tu i tam opravy?“, jestliže si na to odpovídá: „Program ten potřebuje revize. ... Náš národní program potřebuje v mnohých i základních bodech formulace, duchu a pokroku přiměřenější“, pak my se dnes ovšem stejně kriticky musíme tázat, zda nám v době už docela rozdílné může stačit program formulovaný Masarykem. Mám za to, že nám dnes nemůže být dostatečným základem právě jeho humanitní program a jeho „ideály humanitní“, nezakotvené s potřebnou hloubkou v tom, co přesahuje i ty nejušlechtilejší lidské cíle a nejvznešenější lidské ideály, a k čemu přesto a právě proto musí každý člověk jednotlivě, ale i každé lidské společenství, v to počítajíc i společenství národní, najít cestu, k čemu musí vybudovat svůj vztah, čemu se musí otevřít, na co musí celým svým bytím odpovídat. Také Masarykův program bude potřebovat své doplnění a své opravy. A nelze jej odložit do skladiště historie a neformulovat program lepší, nejen době, ale především pravdě a spravedlnosti přiměřenější.

Jinak ovšem mám za to, že plně platí to, čím Masaryk *Českou otázku* končí. „Nečekám spásy od žádné strany; ale budeme nepřemožitelní, jestliže ve všech stranách a třídách bude větší počet mužů opravdových a myslících, kteří beze všeho umlouvání a viditelného spojování, každý v kruhu svém, pracovat budou za stejným cílem. Jako viditelná církev žije církví neviditelnou, tak i my jako národ budeme žít bezpečně, jestliže nás značný počet spojení budeme tichým souhlasem, jenž vzniká ze správného posouzení našeho postavení světového a ze správného vysouzení toho, co a jak kde kdo máme pracovat. Pokud se nerozšíří tato neviditelná církev lidí opravdových a myslících, kteří se nebojí, když toho potřeba, pravdě dát svědectví i veřejně, všechna viditelná organizace nám nepostačí.“

Myslím, že Charta 77 by mohla být takovým společenstvím lidí, spojených tichým souhlasem ve zdůrazňování zákonnosti, rovnosti občanů před zákonem a v respektu i obhajování lidských a občanských práv. Je důležité, aby tento tichý souhlas vyrůstal „ze správného posouzení našeho postavení světového“, a nikoli z naivity nedovzdělanosti (frazérství) a diletantismu. Stejně tak je důležité, abychom byli schopni „správného vysouzení toho, co a jak kde kdo máme pracovat“, a to „beze všeho umlouvání a viditelného spojování“ – nebo bychom mohli také říci: beze všeho nadměrného organizování. Ale to hlavní jest: být opravdoví, ale také myslit – a také se nebát veřejně se postavit za pravdu.

Stává se, že někteří dají příliš mnoho na taktiku a politické figle; ba stává se, že někteří neváhají užít dokonce i lži, byť podle svého přesvědčení k „ušlechtilým“ cílům. Tak daleko jsme upadli, že o tom dokonce diskutujeme. A přece snad nikdy nebylo tak zapotřebí pravdivosti v našem myšlení a jednání, nikdy tolik nezáleželo na opravdovosti a zároveň na přesném,

poučeném a vzdělaném myšlení, nikdy snad nezávisela naše národní budoucnost na naší mravní odolnosti a duchovní zakotvenosti, nikdy snad se nerozhodovalo o příští existenci naší i našeho národa do té míry v závislosti na naší odvaze vzdát se všeho svého, všech svých zájmů a nároků, všech svých ctižádostivých plánů i pouhého zajišťování vlastní bezpečnosti, ve prospěch jediného, totiž ve prospěch vítězství pravdy a spravedlnosti, jako dnes.

Skutečnost ovšem nikdy nedosahuje ideálů. Žijeme v reálném světě a musíme s jeho realitou také počítat. Ale to neznamená, že se mu musíme připodobňovat, že si musíme nechat vnutit jeho způsob boje a jeho metody i zbraně. Jako malý národ nemáme nejmenší šanci se vyrovnat velkým národům a velmocem v jejich násilnostech; naopak, uchýlíme-li se k jejich metodám, s největší pravděpodobností na to zahyneme. Naše síla není v násilí, ale ve věrnosti těm hodnotám, na které je i ta největší velmoc krátká; a to se musí zároveň projevat v našem každodenním životě. Těm hodnotám musíme být věrni i v malém, v drobných, na první pohled nedůležitých situacích. A to ne v důsledku nějakého moralizujícího postoje, ale z důvodů sebezáchovných.

A tak, chceme-li prokázat svůj respekt k Masarykovi a k jeho odkazu, musíme se pokusit v navázání na něj a třeba i v kritickém odstupu od něho formulovat své pojetí dnešního národního programu a dnešních národních cílů. Musíme zkrátka znovu formulovat „českou otázku“ a pokusit se o její řešení v současných poměrech; a musíme mít před sebou postavu Masarykovu. Pro Masaryka byla česká otázka otázkou po osudech člověčenstva, byla mu otázkou svědomí.

Tvůj

Ladislav Hejdánek